

ЗВІТ ЗА ДОСЛІДИ В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

рр. 1928—1929

Проф. Стефан Таранушенко

I. За 1928 рік

Улітку 1928 року я переводив досліди в галузі дерев'яної монументальної архітектури, житлового будівництва, малярства та народного мистецтва, зокрема золотарства.

Свою працю я розпочав 10.VII з вимірів і фотографування дерев'яної ц. Миколи в с. Вільшаній Харк. округи, побудованої 1753 р. Одночасно тут же зафотографував муровану Покровську ц. 1769 р. Обидві пам'ятки являють важливі пам'ятки слобожанської монументальної архітектури. В обмірах брало участь крім мене ще двоє співробітників.

Закінчивши працю у Вільшаній, експедиція в складі 4-х осіб виїхала досліджувати найвідатніші пам'ятки українського дерев'яного будівництва. Найперше намічено виміряти й зафотографувати Новомосковський запорізький собор. Було відомо, що будівля, яку 1773-5 рр. збудував Яким Погрібняк, р. 1887 по „височайшему“ наказу була „возобновлена въ точности съ сохранениемъ всѣхъ особенностей“. Вимірів Погрібнякової будови не збереглося, а давні світлинні й оповідання живих досі старожитців, які пам'ятають „перебудування“, свідчили, що „возобновленіє“ визначало заміну старої пам'ятки наблизко схожою. Часткові виміри (трьох башт і поземного плану цілої церкви) разом з фотографуванням та дослідом будівельних і стильових властивостей цілком ствердили свідчення старожитців.

Після Новомосковського собору я виміряв й зафотографував дерев'яну ц. 1799 р. у Воронівці, передмісті Новомосковського, а так само оглянув і зафотографував пам'ятки Самарського м-ря.

Одночасно з монументальною архітектурою я обізнався з житловим будівництвом Новомосковського та Воронівки.

Виміри одної хати та кілька фотографій дають нам уявлення про житло Новомосковщини.

З поля народнього мистецтва я звернув тут увагу на золотарство: зібрав колекцію сучасних виробів, здобув зразок виробу старих, тепер вже померлих золотарів і записав термінологію інструменту й виробів.

З Дніпропетрівщини ми переїхали до м. Зінькова на Полтавщині. За об'єкт для нашого досліді тут стала ц. Покрови, перенесена сюди із Скельського м-ря, відколи закрито його наприкінці XVIII ст. Ця дерев'яна будова, як свідчить різблений запис на одвірках, була „обновлена“ 1759 р. і збереглася порівнюючи добре. Вона являє собою один з найкращих, після ц. Калнишевського в Полтаві, зразок дерев'яних монументальних пам'яток на Полтавщині. Із Зінькова я виїздив до с. Шилівки, де зафотографував і ескізно виміряв план дерев'яної ц. В Зіньківській ц. Покрови для музею ми здобули килими, ікону, скульптуру. Також було виміряно в Зінькові одну хату та обслідувано і здобуто кілька зразків місцевого золотарства.

У дорозі Кременчук—Полтава—Зіньков проваджено подорожні потатки, в них занотовувано характерні риси, переважно в галузі хатнього будівництва.

З Полтавщини ми переїхали до Чернігівщини. Тут чимало часу й праці відібрали досліді безперечно одної з найважливіших, величньої дерев'яної монументальної пам'ятки ц. Вознесіння 1759 р. м. Березного. Окрім неї, я у Березному оглянув і зафотографував значну кількість пам'яток малярства, метальопластики, шиття і т. інш. в ц. ц. Кладовищенській, Благовищенській і Петропавлівській. Дуже цікаві матеріяли дав архів Березинської—Вознесенської ц. В Березному—колись визначному осередкові народнього золотарства—ми збрали зразки і дослідили сучасне виробництво, а так само в архіві знайшли важливі вказівки на цей промисел у Чернігові на початку XIX ст.

З Березного я виїхав до Седнева, де мав нагоду побіжно оглянути й дещо зафотографувати з пам'яток архітектури—ц. ц. Воскресеньку, Георгієвську, „Кам'яницю“. Проїздом зафотографував так само ц. в с. Бігачі.

У Чернігові я зафотографував фасади церкви і дзвіниці на Бобровиці. Виконано так само низку фотографій в ц. Троецькій і Введенській Троецького м-ря, в Єлецькій Соборній ц. і кілька фотографій з Катерининської ц. Введенська ц. Троецького м-ря почасти була заміряна: план і частково перекрій.

З Чернігова ми переїхали до с. Пакулі, де обслідували й виміряли ц. Тройці,—одну з найстарших будов на При-

дшіряищині—1710 р. і дуже цікаву конструктивною та мистецькою сторонами.

Окрім церкви зафіксовано кілька пам'яток житлового будівництва і здобуто зразки тканин (плахта) та вишиванки. Народне мистецтво Пакулі дає цікаві зразки вже польського типу.

З Чернігівщини ми переїхали на Слобожанщину. Тут ще в травні міс. перед початком дослідів монументальних пам'яток мої співробітники виміряли 11 хат, що їх намітив й зафотографував я 1927 р. в с. с. Андріївці, Лимані, Протопопівці, Гусарівці, Цареборисові та також по одній хаті в Харкові (на Журавлівці) та в Охтирці. Ці ж співробітники за моїм завданням виміряли ц. ц. в с. Журавному та Чернещині на Охтирщині, що також я зафотографував і намітив до обмірів минулого літа. Одночасно з церквами в останніх двох пунктах зафотографовано також кілька хат.

Як працю було закінчено на Чернігівщині, досліди було перенесено насамперед до Лебедина, де необхідно було закінчити працю попередніх років. Цього року ми в Лебедині заміряли шість нових хат, клуню, комору, вітряк, дві кузні і виконали понад чотири тузіни фотознімків, зібрали нові матеріяли у плотників і т. інш. Теж можна вважати, що в основному в намічених межах досліди хатнього будівництва в Лебедині закінчено.

Останню подорож ми відбули на Старобільщину. Обслідування тут провадилосся певною мірою на копоти, відшуканні від Старобільського ОВК через ВУАК, а так само коштом Музею українського Мистецтва. В Старобільську в погодженні з робітниками місцевого Музею ми накреслили два маршрути: один на північ, другий на південь від Старобільського. Подорож мала характер головним чином рекогносціювання. Довні зупинки ми мали в с. Осиновому та Смоляниновому, де виміряно по одній церкві, що добре доповнюють зібраний в нас дотепер матеріял по Слобожанщині. Таким чином у галузі монументального дерев'яного будівництва Слобожанщини ми маємо вже матеріяли, щодо повноти і різноманітності, значною мірою задовольні. Окрім дерев'яних ц. ц. ми зафотографували кілька мурованих. З-поміж них найважливіші—собор Старобільського, цікавий зразок мурованої п'ятибанної ц., але відмінного від ходового на Україні типу та ц. Усіння в Осиновому—зразок казьонного будівництва для „поселенських“ осередків.

Дуже цікавий матеріял тут дають хати (на жаль ми виміряли тільки одну в м. Старобільську), почасти крейдяні, почасти рублені; останні—відмінною конструкцією від південного й західного типу хат Слобожанщини. Багато сіл

зберегли розписи хат та потребують спеціального досліді. Добре збереглася тут стара вишиванка. Керамічні вироби, як і в інших пунктах Старобільщини, вже не розписуються. Доволі поширене й досі є золотарство. Подорож на Старобільщину дала 90 негативів переважно з будов та хатніх розписів.

Як і попереднього року, спостереження над станом монументального дерев'яного будівництва примушують підкреслити, що необхідно фіксувати їх шляхом вимірів і фотографування в першу чергу.

II. За 1929 рік

Улітку 1929 року я поставив на чергу обслідувати монументальну дерев'яну архітектуру Роменської округи. Вибір винав саме на цю округу, тому що ця округа має багато старовинних дерев'яних церков високого наукового значіння. Лубенська, Прилуцька й Полтавська округи дерев'яних старовинних церков зберегли дуже мало. Здебільшого заможніші села й міста в цих округах замінили мало не всі ц. ц. XVIII ст. на нові. Можливо, що наші відомості тут неовні й рекогносцировочні подорожі в цих округах збільшили би наш список старовинних пам'яток, але безперечно невеличкою цифрою. Більше можна сподіватися додатків від Прилуцької округи, звідки й тепер потроху надходять відомості про нові, досі нам невідомі пам'ятки, що виявлені заходами т. В. Маслова, зав. Прилуцьким музеєм. Щождо Полтавської і особливо Лубенської округи, то тут значних додатків в цій галузі важко чекати, бо їх доволі ретельно дослідили місцеві краєзнавчі організації та музеї.

По Роменській округі геть аж до останнього часу я мав в своєму розпорядженні список пам'яток, складений на підставі літературних джерел, головню „Изв'єстій Археолог. Коміссії“, а здебільшого на підставі відомостей, що їх ласкаво на наше прохання подали особи, що раніш працювали чи й тепер працюють у межах Роменської округи. Це: Семенчик, зав. Роменським округовим музеєм, М. О. Макаренко та К. В. Моценко. Од цих осіб я дістав також значну кількість світлин пам'яток цієї округи. На підставі всіх цих матерілів за прикладом минулих років я перевів обслідування влітку 1929 р. стану пам'яток на Роменщині насамперед старовинних дерев'яних ц. ц. В програму обслідування ввійшло: виміряти їх—в основних рисах—і сфотографувати та короткий опис з характеристикою особливостей і стану їх. З цією метою в червні 1929 р. на Роменщину виїхала експедиція в складі т. т. Кулеші, співробітника Музею Україн-

ського Мистецтва і тех. робітника тов. Ковальчука під моїм керуванням. Робота переводилася тут на протязі 26/VI—6/VIII включно. Особисто я працював на Роменщині 9-29 липня. Треба завважити, що обслідування торкнулося головної самої Роменщини; части Лохвиччини—Гадяччини, що увійшли до складу Роменської округи, охонити дослідом нам на цей раз не пощастило. Усього я відвідав 16 залюднених пунктів Роменщини і оглянув більш як 20 архітектурних пам'яток. Перед виїздом з Ромна я відвідав голову ОВК і інспектора Наросвіти та ознайомив їх із наслідками нашої роботи і підкреслив, що треба запровадити до бюджету майбутнього року певну суму місцевому музеєві, щоб обслідувати округу і виявити пам'ятки округи; бо моя короткотермінова подорож виявила нові пам'ятки не зареєстровані в жадному з джерел, що я їх назвав. Відвідавши т. зав. п/від. культів Роменського Адмінвідділу, я підкреслив необхідність ужити всіх заходів щодо ремонту й розборки старовинних пам'яток з Інспектурою ОПМКП.

З мурованих ц. ц. на Роменщині я оглянув: в м. Ромні собор та ампірову Вознесенську ц.; в м. Костянтинові мав змогу церкву оглянути тільки зокола. Тут під портиком, що сполучає дзвіницю з церквою, стоїть пам'ятник—надгробок місцевого дідача.

Дерев'яних ц. я оглянув усього 16. Тут дозволю собі окреслити їх стан. Церкви с. с. Артюхівки, Ярмолинець, Лозової, Миколаївки, Житнього, Калинівки, Левченків, Пустовійтівки, Бобрика, Москалівки, Хоружівки, Хмельона ц. Покрови й ц. Пречистої та с. Малих Будок—перебувають в доброму стані і ніяких термінових заходів щодо охорони на сьогодні не потребують. Окремо треба сказати за дві церкви. Перша—ц. Покрови в м. Смілому. Її минулого року закрито. Після огляду виявилось, що вся вона дубова і міцна, дрібні дефекти у горішніх частинах загрожуємого значіння не мають; але в ній є один великий дефект—підгнив півд.-зах. куток центрального зрубу метрів на 2 заввишки і на $\frac{1}{2}$ метри завширшки. Проте полагодити цей дефект не важко і можливо. У цілому ж будівля є дуже цікавий зразок рідких п'ятиверхових будов кінця XVIII ст., гарних форм. І тому її бажано було б зберегти, яко будову. Голові РВК я надав думку використати ц., перемонтувавши, під місцевий музей. Іконостас—1812 р., не поганий, але ним поступитися можна було б, давши дозвіл розібрати його з тим, щоб найцінніші частини передати до музею, а будову в цілому, як я вже говорив, використати під місцевий музей. Цим можна було би захистити від руйнування цю цікаву будову.

Друга ц.—Михайлівська в м. Коровицях—теж дубова—багато старіша, не мало ремонтувана і має більше різних дефектів. Чимало в них дрібніших, що їх неважко полагодити, але є й серйозні, зокрема прогнів східній куток заднього зрубу.

Під час огляду ц. ц. я і Семенчик для музею українського мистецтва і для Роменського окружного музею відібрали чимало пам'яток старовини. (До нашого музею надійшли: килимів—12, коців—2, рушників полотняних вишитих червоною заполоччю—6, вишиванок (поділ. підризників) червон. заполоччю—2, вишиванок на оксамиті фрагмент срібл. і золот.—1, „Воздушок“—3, „Епатрахіль“—1, риза—1, поручі—1, вишиванка різнокольоровою вовною (поруч)—1, носясів шовкових типу слуцьких—2, галю зеленої гуті—2, плахта вовняна—1, ритована мідяна іконка—1, металопластики: вот ¹⁾—21, срібні чарочки—4, зразків сережок—5, малярства (іконок)—8).

Значну кількість пам'яток непортативних, але музейного значіння, узято на облік.

Закінчивши працю в Роменській окрузі, я виїхав до Сумської округи, де в серпні (2-26) працював виключно над мурованими пам'ятниками. Тут я виміряв план собору в м. Лебедині. Пізніше, в Сумах я виміряв план і обслідував Покровську ц., а так само заміряв план обох поверхів другої старовинної ц. м. Сум—Миколаївської. З Сум я виїхав, щоб оглянути й виміряти план ц. с. Ворожби.

Зібрані влітку матеріяли опрацьовуються²⁾. Негативи вже проявлено й пробні відбитки з них виготовлено. Дані вимірів 13 церков дерев'яних і виміри тільки планів одної дерев'яної та 3 мурованих ц. ц. викреслені.

¹⁾ Воті датовано р. р. 1814, 1839, 1841 і 1837, автор—Скидань.

²⁾ Роботу що виконано за дорученням від Упрнауки та Музею українського мистецтва та їхнім коштом.